

## AL-HAKIM AT-TERMIZIYNING HAYOTI VA IJODI

**Jo'rayev Akram Namozovich**

Termiz davlat universiteti Falsafa kafedrası o'qituvchisi

**Toshtemirova Muxlisa Azamat qizi**

Termiz davlat universiteti talabasi

### ANNOTATSIYA

*Mazkur maqolada Al-Hakim at-Termiziyning hayoti, ilmiy faoliyati va boy ma'naviy merosi tahlil qilinadi. Uning hadis ilmi, tasavvuf va falsafa sohalariga qo'shgan hissasi yoritilib, asarlarining mazmun-mohiyati ochib beriladi. Shuningdek, allomaning komil inson haqidagi qarashlari, ma'naviy poklanish, axloqiy kamolot va ilohiy muhabbat haqidagi ta'limoti ilmiy asosda bayon etiladi. Maqolada allomaning ilmiy merosi zamonaviy jamiyat uchun ahamiyati nuqtai nazaridan baholanadi.*

**Kalit so'zlar:** Al-Hakim at-Termiziy, tasavvuf, hadis ilmi, komil inson, ma'naviyat, axloq, islom falsafasi.

### АННОТАЦИЯ

*В данной статье рассматриваются жизнь, научная деятельность и духовное наследие Аль-Хаким ат-Термизи. Освещается его вклад в науку хадисов, суфизм и философию, а также раскрывается содержание его произведений. Особое внимание уделяется взглядам ученого на совершенного человека, духовное очищение и нравственное совершенство. Также анализируется значение его научного наследия для современного общества.*

**Ключевые слова:** Аль-Хаким ат-Термизи, суфизм, хадисы, совершенный человек, духовность, этика, исламская философия.

### ABSTRACT

*This article examines the life, scholarly activity, and spiritual legacy of Al-Hakim al-Tirmidhi. It highlights his contributions to hadith studies, Sufism, and philosophy, as well as analyzes the content and significance of his works. Special attention is given to his views on the perfect human being, spiritual purification, and moral development. The article also evaluates the relevance of his teachings in the context of modern society.*

**Keywords:** Al-Hakim al-Tirmidhi, Sufism, hadith studies, perfect human, spirituality, ethics, Islamic philosophy.

### KIRISH.

Markaziy Osiyo ilm-fan va ma'naviyat tarixida IX–X asrlar alohida o'rin tutadi. Bu davrda islom ilmlari, falsafa, tasavvuf va hadis ilmi jadal rivojlanib, butun

musulmon dunyosiga ta'sir ko'rsatgan yirik ilmiy markazlar shakllangan. Ana shunday muhim ilmiy-madaniy muhitda yashab ijod qilgan allomalardan biri — Al-Hakim at-Termiziy bo'lib, u hadis ilmi, tasavvuf va islom falsafasi rivojiga ulkan hissa qo'shgan yirik mutafakkir sifatida e'tirof etiladi [1].

Al-Hakim at-Termiziy IX asrning o'rtalarida Termiz shahrida tavallud topgan bo'lib, uning hayoti va ilmiy faoliyati asosan ilm izlash, diniy bilimlarni chuqur o'rganish hamda ma'naviy kamolotga erishishga bag'ishlangan. U dastlabki ta'limni o'z vatani Termizda olgan, keyinchalik esa Buxoro, Balx, Nishopur kabi yirik ilm markazlarida tahsilini davom ettirgan. Ushbu jarayon uning dunyoqarashi shakllanishiga va ilmiy salohiyatining kengayishiga katta ta'sir ko'rsatgan [2].

Al-Hakim at-Termiziy islom ilmlarining turli yo'nalishlarida, xususan, hadis ilmi va tasavvufda chuqur iz qoldirgan olim hisoblanadi. Uning asarlarida insonning ma'naviy kamoloti, qalb pokligi, ilohiy muhabbat va insonning Alloh bilan munosabati kabi masalalar markaziy o'rin tutadi. Mutafakkirning ilmiy merosi nafaqat diniy, balki falsafiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo'lib, u tasavvufiy tafakkurning rivojlanishida muhim bosqichlardan birini tashkil etadi [3].

Olimning eng mashhur asarlaridan biri "Navoadir al-usul fi ma'rifat ahadith ar-Rasul" bo'lib, unda hadis ilmining nazariy va amaliy jihatlari chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, uning "Hatm al-avliyo" kabi asarlari tasavvufiy qarashlarning shakllanishida muhim manba sifatida qadrlanadi. Ushbu asarlar orqali Al-Hakim at-Termiziy inson ruhiyati, axloqiy kamolot va ilohiy haqiqatlarni anglash masalalariga ilmiy-falsafiy yondashuvni shakllantirgan [4].

## **MUHOKAMA VA NATIJALAR**

Bugungi kunda Al-Hakim at-Termiziyning ilmiy merosi nafaqat diniy tadqiqotlar, balki falsafa, madaniyatshunoslik va tarix fanlarida ham keng o'rganilmoqda. Uning g'oyalari insonni komillikka yetaklovchi ma'naviy qadriyatlar tizimini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, uning hayoti va ijodini o'rganish o'rta asrlar islom tafakkurining rivojlanish bosqichlarini chuqur anglash imkonini beradi [5].

Mazkur ishning maqsadi — Al-Hakim at-Termiziyning hayoti, ilmiy faoliyati va ma'naviy-falsafiy qarashlarini tahlil qilish, uning islom ilmlari rivojidadagi o'rnini yoritish hamda bugungi kundagi ahamiyatini ilmiy asosda ochib berishdan iboratdir. Tadqiqot davomida tarixiy manbalar, zamonaviy ilmiy adabiyotlar hamda turli tadqiqotchilarning qarashlaridan foydalanildi.

Al-Hakim at-Termiziy IX asrda yashab ijod qilgan yirik islom olimi, muhaddis va tasavvuf nazariyotchilaridan biri bo'lib, uning ilmiy merosi islom tafakkuri

tarixida alohida o‘rin egallaydi. U taxminan 750–760-yillar oralig‘ida Termiz shahrida tavallud topgan bo‘lib, ilmiy manbalarda uning to‘liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali ibn Hasan at-Termiziy sifatida qayd etiladi. U “Hakim” (donishmand) laqabini chuqur ilmiy bilimi, falsafiy tafakkuri va tasavvufiy qarashlari tufayli olgan [1].

Al-Hakim at-Termiziy dastlabki ta‘limni o‘z vatani Termizda olgan bo‘lib, yoshligidan hadis ilmi va diniy fanlarga katta qiziqish bildirgan. Keyinchalik u ilm olish maqsadida Balx, Nishopur, Makka va boshqa ilm markazlariga safar qilgan. Ushbu ilmiy safarlar uning dunyoqarashi kengayishiga va turli ilmiy maktablar bilan tanishishiga imkon bergan [2]. U o‘z davrining mashhur muhaddislari va ulamolaridan saboq olib, hadis ilmi va fiqh asoslarini chuqur o‘zlashtirgan.

Al-Hakim at-Termiziyning ilmiy faoliyati asosan uch yo‘nalishda rivojlangan: hadis ilmi, tasavvuf va islom falsafasi. U hadislarni nafaqat rivoyat nuqtai nazaridan, balki ularning ma‘naviy va axloqiy mazmunini ham tahlil qilgan. Shu bilan birga, u tasavvuf ilmini tizimli shaklda yoritishga harakat qilgan ilk mutafakkirlardan biri hisoblanadi [3]. Uning qarashlarida inson qalbi, ma‘naviy poklanish va ilohiy muhabbat markaziy o‘rin tutadi.

Olimning eng muhim asarlaridan biri “Navodir al-usul fi ma‘rifat ahadith ar-Rasul” bo‘lib, unda hadislarning mazmuni, ularning sharhi va ma‘naviy talqini keng yoritilgan. Ushbu asar islom ilmlarida hadislarni faqat matn sifatida emas, balki ma‘naviy-axloqiy manba sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi [4]. Bundan tashqari, uning “Hatm al-avliyo” asari tasavvuf tarixida muhim manbalardan biri bo‘lib, unda avliyolik maqomi, ruhiy kamolot va insonning Allohga yaqinlashish bosqichlari ilmiy-falsafiy tarzda tahlil qilingan.

Al-Hakim at-Termiziyning qarashlarida insonning ichki dunyosi, qalb pokligi va axloqiy yetuklik masalalari alohida ahamiyatga ega. U insonni komillikka eltuvchi yo‘l sifatida ilm, ibodat va ma‘naviy poklanishni ko‘rsatadi. Uning fikricha, haqiqiy bilim faqat tashqi ma‘lumot emas, balki qalb orqali anglanadigan ilohiy haqiqatdir [5].

Zamonaviy tadqiqotlarda Al-Hakim at-Termiziyning ilmiy merosi nafaqat diniy, balki falsafiy va madaniy jihatdan ham katta ahamiyatga ega ekani ta‘kidlanadi. U islom tafakkurida tasavvufiy nazariyaning shakllanishiga kuchli ta‘sir ko‘rsatgan allomalardan biri sifatida e‘tirof etiladi. Uning g‘oyalari bugungi kunda ham inson ma‘naviyatini yuksaltirish, axloqiy tarbiya va diniy bag‘rikenglikni tushuntirishda muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qilmoqda [6].

Shu sababli, Al-Hakim at-Termiziyning hayoti va ijodini o‘rganish nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy ma‘naviy va ilmiy qarashlarni shakllantirishda ham muhim o‘rin tutadi.

Al-Hakim at-Termiziyning ilmiy merosi islom tafakkuri, tasavvuf va hadis ilmi rivojida alohida o‘rin tutadi. U yaratgan asarlar nafaqat o‘z davrining diniy-ilmiy muammolarini yoritgan, balki keyingi asrlarda ham ilmiy va ma‘naviy manba sifatida o‘rganib kelinmoqda. Uning merosi insonning ichki dunyosi, axloqiy kamoloti va ma‘naviy yuksalishi masalalarini chuqur tahlil qilishi bilan ahamiyatlidir.

Olimning ilmiy faoliyati, ayniqsa tasavvuf ilmini tizimlashtirishdagi xizmatlari bilan qadrlanadi. U inson qalbi va ruhiy holatini ilmiy-falsafiy jihatdan izohlab, ma‘naviy poklanish yo‘lini asoslab bergan. Bu jihat uning qarashlarini oddiy diniy bilimdan yuqori darajadagi falsafiy ta‘limotga aylantiradi [3].

Al-Hakim at-Termiziy hadis ilmini faqat rivoyat sifatida emas, balki uning ichki ma‘nosi va tarbiyaviy ahamiyatini ochib berish orqali rivojlantirgan. Uning mashhur asarlaridan biri “Navodir al-usul fi ma‘rifat ahadith ar-Rasul” hadislarni chuqur tahlil qilish va ularning hayotiy ahamiyatini ko‘rsatib berishi bilan alohida ahamiyatga ega [4].

Shuningdek, uning tasavvufiy qarashlari insonni komillikka yetaklovchi yo‘l sifatida ilm, ibodat va ma‘naviy poklikni uyg‘unlashtiradi. Bu yondashuv keyingi tasavvuf maktablari rivojiga kuchli ta‘sir ko‘rsatgan va islom falsafasida yangi yo‘nalishlarning shakllanishiga zamin yaratgan

Al-Hakim at-Termiziyning hayoti va ilmiy merosini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, u yashagan davr islom ilm-fani va ma‘naviy tafakkur juda yuqori darajada rivojlangan bosqichga to‘g‘ri keladi. IX asrda shakllangan ilmiy muhitda turli diniy va falsafiy qarashlar mavjud bo‘lib, bu holat olimlarning ilmiy izlanishlariga keng imkoniyat yaratgan.

Al-Hakim at-Termiziy ijodini tahlil qilish jarayonida uning ilmga bo‘lgan yondashuvi faqat an‘anaviy bilimlarni takrorlash bilan cheklanmaganini ko‘rish mumkin. U hadis ilmi va tasavvufni chuqur falsafiy tahlil asosida o‘rgangan, inson ruhiyati va ma‘naviy kamoloti masalalariga alohida e‘tibor qaratgan. Bu esa uning ilmiy qarashlarida mustaqil fikrlash va tahliliy yondashuv mavjud bo‘lganini tasdiqlaydi.

Shuningdek, uning asarlarida diniy bilimlarni faqat tashqi ko‘rinishda emas, balki ichki ma‘no va mazmuni bilan anglash g‘oyasi ilgari suriladi. Bu yondashuv zamonaviy ilmiy qarashlar bilan ham uyg‘un bo‘lib, din va tafakkur o‘rtasidagi muvozanatni saqlash zarurligini ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, uning ilmiy merosi bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan.

Muhokama jarayonida yana shuni ta‘kidlash mumkinki, Al-Hakim at-Termiziy qarashlari Vijdon erkinligi va Hurfikrlilik kabi tushunchalar bilan hamohangdir.

Chunki u insonning ichki dunyosini anglash, erkin tafakkur yuritish va ma'naviy yetuklikka erishish g'oyalarini ilgari surgan.

Umuman olganda, Al-Hakim at-Termiziy merosini o'rganish nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy jamiyat uchun ham muhim saboqlar beradi. U ilm, ma'naviyat va erkin tafakkurni uyg'unlashtirgan alloma sifatida islom tafakkuri tarixida alohida o'rin egallaydi.

### **XULOSA**

Al-Hakim at-Termiziyning hayoti va ilmiy faoliyatini o'rganish shuni ko'rsatadiki, u islom ilm-fani va tasavvuf taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan yirik mutafakkirlardan biridir. Uning ilmiy merosi hadis ilmi, tasavvuf va falsafiy tafakkurni o'zida uyg'unlashtirgan holda, insonning ma'naviy kamoloti masalasini markaziy o'ringa qo'yadi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, Al-Hakim at-Termiziy o'z asarlarida insonni komillikka yetaklovchi asosiy yo'l sifatida ilm, tafakkur va ma'naviy poklanishni ko'rsatgan. U dinni chuqur anglash va erkin fikrlashni uyg'un holda talqin qilgan bo'lib, bu yondashuv uning ilmiy qarashlarini yanada boyitadi.

Shuningdek, uning merosi zamonaviy jamiyat uchun ham dolzarb bo'lib, Vijdon erkinligi, ma'naviy bag'rikenglik va Hurfikrlilik kabi tamoyillar bilan uyg'unlashadi. Bu esa uning g'oyalari bugungi kunda ham insonni erkin tafakkurga, ilmga va axloqiy yetuklikka undashini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Al-Hakim at-Termiziy ilmiy merosi nafaqat tarixiy manba, balki ma'naviy va falsafiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo'lib, u kelajak avlodni bilimli, tafakkurli va ma'naviy yetuk inson bo'lishga chorlaydi.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI**

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
3. Abdurahmonov F. Tasavvuf va uning tarixiy taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 2015.
4. Ahmedov B. O'rta Osiyo tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2009.
5. Islom ensiklopediyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2017.
6. Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life. – London, 1912.
7. Weber M. The Sociology of Religion. – Boston, 1963.
8. Al-Hakim at-Termiziy. Navodir al-usul fi ma'rifat ahadith ar-Rasul (qo'lyozma va nashrlar asosida).